

ИСТРАГА КАО НАЧИН МИРНОГ РЕШАВАЊА МЕЂУНАРОДНИХ СПОРОВА

Борис Кривокапић*
Универзитет „Унион – Никола Тесла”,
Факултет за пословно индустријски менаџмент, Београд

Рад се бави истрагом као једним од начина мирног решавања међународних спорова. Аутор обрађује појам истраге, истражне комисије (образовање, састав, начин рада и др.) и, посебно, примену у пракси.

Чест узрок спора је то што односне стране имају различито виђење битних елемената неког догађаја. У том смислу, истрага се може јавити у двострукој улози – много пута она је само једна од претходних фаза пре обраћању неком другом начину мирног решавања, али у неким случајевима и сама може довести до окончања спора.

С тим у вези, премда истрага и даље има одређене предности (еластичност и могућност да се тако размотре различита питања, што обављају тела чији чланови имају потребну стручност) све чешће се јавља као само један од првих корака у поступку решавања спора. Након што се утврде чињенице, спор се обично дефинитивно решава у непосредним преговорима или на неки други начин.

То је и разумљиво из више разлога. Поред осталог, експерти су компетентни да сагледају стручну страну проблема, али немају ни политички увид у односе између држава, ни правничка ни друга шира знања, неопходне за дефинитивно решење спора. Уз то, у свету који је одавно постао „глобално село” интереси држава су углавном испреплетени, што има за последицу да се многи спорови морају решавати на широј основи. Уосталом, истрага није подесна за све спорове. Она није од помоћи када нису спорне чињенице већ (и) нешто друго (нпр. тумачење неке норме), као што је, са друге стране, скоро извесно да државе неће препустити истражној комисији да она реши спор који задире у њихове битне интересе.

Кључне речи: *истрага, анкетне комисије, међународно право, међународни спорови, мирно решавање спорова, Уједињене нације*

* Проф. др Борис Кривокапић је редовни професор Универзитета „Унион – Никола Тесла”, Београд.

Појам

Поред разних других могућих значења, истрага је назив за мирно решавање међународних спорова путем формирања истражних тела (истражних комисија, експертских група и сл.) ради испитивања и истинитог утврђивања чињеница које су довеле до конкретног спора или су важне за његово решење.¹

Пракса показује да је чест узрок међународног спора различито виђење битних елемената неког догађаја. При томе тај догађај, ако се заиста догодио, може значити не само повреду интереса неке од страна, већ и кршење одређене међународноправне норме (нпр. кршење неког међународног уговора). То доводи до спора и потребе да се он реши, а у неким случајевима отвара и питање предузимања још неких корака, као што су накнада штете или увођење санкција.

Ако се представе заинтересованих страна о ономе што се заиста одиграло знатно разликују, често чак у мери да једна другу искључују, разуме се да се спор не може решити простом применом материјалног права. Примена права долази у обзир тек када се утврди тачно чињенично стање.

Истрага се може јавити у двострукој улози. Често представља само једну од претходних фаза пре коначног решења спора неким од начина мирног решавања.² Са друге стране, у неким случајевима и сама може довести до окончања спора. Истрага може бити:

– део процеса решавања спора. Тачно, недвосмислено и благовремено утврђивање чињеничног стања којим се констатује и доказује шта се заправо догодило, зашто се догодило, како се догодило, где се догодило и слично, представља предуслов за решење спора путем преговора, посредовања, арбитраже и сл. У том случају истрага је једна врста претходне фазе у поступку мирног решења спора;

¹ Овде је реч о истрази и истражним комисијама у ужем значењу, везано за мирно решење неког међународног спора. Мимо тога, истражне (анкетне) комисије могу се образовати за разне потребе. Поред осталог, и у оквирима држава – нпр. анкетна комисија парламента, како би се истражило неко спорно питање или догађај, укључујући и оне који се тичу спољнополитичких односа. Такође, истрагу могу водити и разни међународни органи – у оквиру кривичног гоњења пред међународним кривичним судом, утврђивања одговорности међународног службеника и слично.

Више о истрази као начину мирног решавања међународних спорова (хронолошким редом): Andrassy Juraj: *Međunarodno pravo, Školska knjiga, Zagreb, 1978*, стр. 495-497; *Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes Between States*, United Nations, New York 1992, pp. 24-33; Shaw Malcolm N.: *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 923-925; Merrills J.G.: *International Dispute Settlement*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 45-63; Бекяшев К. А. (отв. ред.): *Международное публичное право, Проспект, Москва 2009*, стр. 230-231; Merrills John: „The Means of Dispute Settlement“, in: Evans Malcolm D. (ed.): *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2010, pp. 564-566; Етински Родољуб: *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 281-282; Крећа Миленко: *Међународно јавно право*, Правни факултет БУ, Београд 2010, стр. 681-683; Аврамов Смиља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011, стр. 601-602; Degan Vladimir-Đuro: *Međunarodno pravo, Školska knjiga, Zagreb, 2011*, стр. 714-716; Bergsmo Morten (ed.): *Quality Control in Fact-Finding*, Torkel Opsahl Academic Epublisher, Florence, 2013; Вучинић Зоран: *Међународно јавно право*, Факултет безбедности БУ, Београд, 2013, стр. 211-213; Јанковић Бранимир М., Радивојевић Зоран: *Међународно јавно право*, Пунта, Ниш 2014, стр. 388-389.

² Мисли се на непосредне преговоре, посредовање, мирење, арбитражу, поступак пред међународним судом.

– самосталан начин мирног решавања спора. Често објективна истрага може и сама непосредно да доведе до окончања спорне ситуације. То ће бити случај када се, на пример, утврди да је посреди заблуда, погрешна представа о стварности код једне или обеју страна и слично.

Тако, на пример, може бити спорно да ли је ваздушни простор земље А повредио ваздухоплов државе Б или Ц, да ли је то био цивилни или војни ваздухоплов, зашто је дошло до повреде ваздушног простора (због временских неприлика, отмице, провокације и сл.). У том смислу, ако се утврди да у питању није био авион државе Б већ државе Ц, спор између државе А и Б постаје беспредметан. Ако се утврди да је војни авион државе Б повредио ваздушни простор државе А због, на пример, невремена, дезоријентације, механичког квара и сл. то ће у највећем броју случајева значити разјашњење које ће задовољити обе стране и спречити развој међудржавног спора.³

Истражне комисије

Пошто се обично обавља посредством тела за истрагу, овај начин мирног решавања спорова у литератури и пракси често се називају анкетне (истражне) комисије.⁴

Истражно тело могу образovati саме стране у спору. То се може учинити на основу неког претходног (трајног) споразума којим се унапред предвиђа да ће евентуални спорни случај (нпр. гранични инцидент) истражити мешовита комисија. Могуће је и да се истражно тело оснује као вид *ad hoc* решења, непосредно везаног за конкретну ситуацију, како би се утврдило како је и зашто дошло до спорног догађаја и које су његове тачне последице.

Заинтересоване стране могу поверити образовање истражног тела и неком спољњем, неутралном ауторитету, што би требало да гарантује већу објективност истраге и коначног извештаја.

Уз класичне анкетне комисије, установљене одлуком страна у спору, савремена пракса познаје и слична тела која такође спроводе истрагу (анкету) на лицу места, али која су формирана одлуком надлежног органа неке међународне организације и стога одговарају и извештај подносе том органу (а не непосредно странама у спору). Пример представљају разна тела која, по потреби, установљавају надлежни органи УН, ОЕБС, Савета Европе итд. Премда понекад носе другачије називе (експертске групе, радне групе, посматрачке мисије и сл.) она суштински представљају само једну врсту истражних комисија.

³ Конкретно, средином 70-их година прошлог века војни авион СФР Југославије је због невремена залутао, ушао у ваздушни простор НР Бугарске и тамо се срушио. Локални становници пружили су помоћ повређеном пилоту, а на лице места хитно је изашла мешовита комисија у којој су били представници органа Бугарске и конзул и војни аташе Југославије у Бугарској. Заједничком истрагом констатовано је да је авион повредио ваздушни простор Бугарске због објективних околности и све се на томе завршило. Председник Југославије Тито поклонио је сељанима који су спасили пилота ручне часовнике.

⁴ Назив „међународна истражна комисија” (енг. *international commission of inquiry*) за овај начин мирног решавања међународних спорова користе, уосталом, обе Хашке конвенције о мирном решавању међународних спорова (1899. одн. 1907).

Мада се на први поглед може учинити да ту није реч о решавању спора, већ о утврђивању чињеничног стања, како би се органи одређене међународне организације одредили према њему, у највећем броју случајева у позадини су отворени или макар притајени спорови између разних држава, односно ситуације које, ако остану неразјашњене и нерешене, прете да озбиљно наруше међународне односе. У том смислу, истрага и резолуција надлежног органа међународне организације, која се доноси поводом извештаја истражног тела, јављају се као нека врста превентивне дипломатије⁵ која настоји да избегне да до спора дође или, ако је он већ у настанку, да се што брже реши на задовољство свих. Гледано из другог угла, истрага и затим извештај непристрасног тела које поступа у име односне међународне организације, чак и ако сами по себи не доведу до коначног решења, важни су и због тога што ће скоро без изузетка послужити као чињенични основ за доношење одлуке надлежног органа међународне организације којом се спор решава.

Актом о установљавању ових тела прецизирају се чињенице које треба испитати, начин и рок образовања комисије, обим овлашћења њених чланова, правни статус чланова комисије (њихове повластице и имунитети и сл.), рок у којем комисија треба да поднесе извештај, а по потреби и друга питања (седиште комисије, њен однос са другим органима и телима и слично).

Састав истражног тела

У начелу, истрага може бити поверена и појединцу. Ипак, због осетљивости и сложености питања, потребе да се избегне једностраност која је на изванредан начин неизбежна када је све у рукама појединца, проблема избора најподеснијег лица итд., истрага се скоро без изузетка поверава колективном органу, најчешће састављеном од 3 или 5 чланова. Чак и онда када наоко изгледа да истрагу води појединац (нпр. специјални извештач, који подноси коначан извештај телу које га је именovalo) истрага и њени налази у ствари представљају резултат напора читавог тима којим тај појединац руководи.

Тело које врши истрагу обично сачињавају стручњаци одређеног профила. Зависно од природе чињеничног стања које треба испитати и утврдити, то могу бити лекари, хемичари, физичари, балистичари, поморски официри итд. У питању су, дакле, експерти, вештаци, а не политички представници.

Истражна комисија може бити формирана као мешовита, у паритетном саставу, што значи да је састављена од истог броја представника држава у спору. Такво решење обично предвиђају билатерални споразуми, у првом реду они о обележавању и одржавању граничне линије, о мерама за спречавање и решавање граничних инцидената, о заштити односних националних мањина једне уговорнице у другој, и слично.

Могуће је да истражна комисија буде образована и тако да поред представника држава у спору у њен састав уђу и држављани трећих (непристрасних) држава или представници неке међународне организације. Ако су у спорну ситуацију укључене

⁵ Више о превентивној дипломатији: Васић Душан Н.: *Превентивна дипломатија*, Службени гласник *ет. ал.*, Београд 2010; Ковачевић Живорад: *Међународно преговарање*, Албатрос плус, Београд, 2010.

две стране, обично свака делегира по једног свог представника којима се додају још један или три неутрална члана о којима су се стране у спору споразумеле. Ту неутрални чланови представљају једну врсту објективног чиниоца, а у извесној мери и посредника, који не само да пресудно утичу при гласању (онда када би иначе гласови били подељени) већ и доприносе изналагању компромисних или, у најмању руку, избалансираних оцена и квалификација, тим пре што се председник комисије увек именује из редова неутралних чланова.

Коначно, комисија се може формирати и у потпуно неутралном саставу, тако што ће сви њени чланови бити непристрасна лица. Ово решење присутно је у пракси Уједињених нација и других међународних организација, где се истражне комисије, по правилу, формирају од представника, односно држављана трећих, незаинтересованих држава.

Број чланова комисије одређује се актом о њеном образовању, којим се одређује и начин доношења одлуке.

Начин рада

Улога истражних комисија јесте да утврде право стање ствари, односно стварне чињенице. У ту сврху оне могу вршити истрагу на лицу места (увиђај), прикупљати обавештења и податке, саслушавати сведоке, вршити мерења, испитивања, анализе и слично и предузимати друге истражне радње на које су овлашћене. Све то, међутим, само уз пристанак одређене државе на чијој територији се истрага врши и, по правилу, у присуству њених представника.⁶

По спроведеном поступку комисија подноси извештај у којем саопштава налазе до којих је дошла. Тако, на пример, ако се истрага тичала пада ваздухоплова, извештај ће садржати све релевантне податке који су утврђени – када се то догодило, како, зашто, да ли је на ваздухоплов отворена ватра и ако јесте са територије које државе, да ли је ваздухоплов оборен нападом из ваздушног простора или са земље, и слично.

Рад истражне комисије може на први поглед донекле личити на међународну арбитражу зато што и она узима у обзир чињенично стање. Ипак, разлике су велике. Пре свега, чланови истражне комисије по правилу се именују из редова експерата одговарајуће струке, док се у наше време за арбитре обично бирају правници. За разлику од истраге, чија се функција исцрпљује у утврђивању тачног чињеничног стања, арбитража, истина, такође проучава чињенице, али само зато да би на основу њих применила међународно право и тако решила спор. Такође, извештај истражне комисије нема карактер пресуде и, сам по себи, не везује стране у спору.⁷

⁶ Поред осталог, чл. 21. Хашке конвенције о мирном решавању међународних спорова (1907) прецизира: „Све материјалне констатације и сви увиђаји на лицу места морају се обавити у присутности представника и правозаступника странака или пошто они буду прописано позвани.”

⁷ Истини за вољу, то је само донекле тачно. Мада, формално гледајући, извештај комисије заиста није обавезујући, у ситуацији када иза њега стоји непристрасно и квалификовано (експертско) тело, држава која није задовољна налазом комисије у великом броју случајева реално ће бити изложена притиску међународне заједнице да такав извештај односно њиме утврђено чињенично стање прихвати као тачно.

Он само олакшава решење тако што утврђује чињенично стање, чиме га у већини случајева чини неспорним, али стране у спору и даље имају слободу акције, подра-зумевајући да могу да наставе трагање за решењем путем непосредних преговора и других начина мирног решавања, међу којима је и арбитража.⁸ Напротив, арби-тражна пресуда је правно обавезујућа за стране у спору.

Примена у пракси

У литератури се могу наћи тврдње да се истражне комисије ретко користе у прак-си; штавише, да су у XX веку нашле примену само шест пута – у четири случаја изме-ђу 1904. и 1922, а затим након пуних 40 година у још два случаја (1962. и 1976).⁹

Овај приступ је сувише рестриктиван. Поменути случајеви заиста су најпознатији примери решавања спорова путем истражних комисија, али нису и једини. Напротив.

Пре свега, велики број истрага у пракси врше мешовите комисије, састављене на па-ритетној основи од представника заинтересованих држава, без учешћа трећих субјеката. И, пошто се ради о утврђивању чињеница, а не тумачењу прописа и слично, у многим случајевима налази комисија требало би да буду објективни, чак и када то значи да нису по вољи једне од страна.¹⁰ Такође, у пракси истрагу све чешће одређују неки трећи субјекти (међународне организације), чак и независно од воље одређених страна.

Истрага се нарочито често користи у вези са граничним инцидентима, ограничен-ним оружаним окршајима, падовима авиона, потапањима бродова, оптужбама због тешког кршења људских права, оптужбама за вршење ратних злочина и злочина против човечности, споровима у вези са великим загађењем животне средине и сличним проблемима. Обично се јавља као нека врста претходног питања, од којег зависи даљи ток ствари. Тачно утврђено чињенично стање често значи превазила-жење спорне ситуације, тако што се констатује да спора заправо и нема. У другим случајевима правовремена објективна истрага, чије су налазе прихватиле обе стране, доводи до окончања спора у његовој најранијој фази, најчешће закључе-њем одговарајућег споразума. Коначно, чак и онда када се овим путем не дође до коначног решења спора, те се оно потражи обраћањем неком другом механизму (посредовање, арбитража и сл.), налаз истражне комисије свакако ће се узети у об-зир, те у том смислу и он постаје део решења спора.¹¹

Чак и када није искрено спремна да се спор реши објективним утврђивањем стања, њен маневарски простор биће знатно смањен.

⁸ Уосталом, чл. 31. Хашке конвенције о мирном решавању међународних спорова (1907) прецизира: „Извештај комисије, ограничен на констатацију чињеница, никако нема карактер арбитражне одлуке. Он оставља странкама пуну слободу у погледу последица које се имају дати таквој констатацији.”

⁹ Merrills J. G. *op. cit.*, p. 59.

¹⁰ Тако, на пример, ако је пројектил са територије државе А прелетео државну границу и уништио обје-кат на територији државе Б, то ни представници државе А у мешовитој комисији неће моћи да негирају, јер ће бити суочени са материјалним доказима и изјавама сведока.

¹¹ Овде је ситуација донекле слична са преговорима који могу бити самосталан начин решења спора (успешни преговори могу значајно окончати спор, без потребе да се прибегава другим средствима), али исто тако могу се одвијати и паралелно са неким другим механизмом за решење спора.

Решавање спорова путем истражних комисија предвиђено је још Хашком конвенцијом о мирном решавању међународних спорова из 1899. године, која је ту материју уређивала у чл. 9–14, а детаљније је регулисано истом конвенцијом из 1907. која је у члановима 9–36. предвидела закључење посебног уговора за сваки спор, начин именовања комисије (који је заправо исти као начин именовања арбитражног суда), поступак по којем комисија треба да ради уколико стране у спору не одлуче да саме пропишу поступак или да то препусте комисији (он веома подсећа на поступак арбитражног суда) и др.

И, заиста, само пет година након што су анкетне комисије регулисане Хашком конвенцијом из 1899, догодио се најчувенији спор који је расветљен и решен путем налаза истражне комисије. Реч је о догађају Инцидент у Северном мору (случај, спор) *Доџер банк (Dogger Bank)*.¹²

Овај пример потврдио је да истражне комисије могу бити веома корисне у решавању спорова. Након што су релевантна питања од значаја за рад ових тела била још прецизније регулисана Хашком конвенцијом из 1907, догодила су се још два позната случаја решавања спора истрагом. Оба пута опет се радило о инцидентима који су се збили на мору, а састојали се у нападу ратног брода зараћене стране на неутрални брод. Конкретно, реч је о спору Тавињано (*Tavignano*) између Италије и Француске у вези са запленим једног и отварањем ватре на два друга француска брода у близини тунижанске обале за време италијанско-турског рата (1911–1912), односно о потапању норвешког брода *Tiger* од стране немачке подморнице, у близини обала Шпаније (1917).¹³

¹² Спор је назван по великом средишњем делу Северног мора (*Dogger Bank*) око 100 км удаљеном од обала Велике Британије. Ту је 1904, у време руско-јапанског рата, руска ескадра под командом адмирала Рождественског, на свом путу ка Јапану, грешком напала неколико британских рибарских бродова за које јој се учинило да су јапанске торпиљерке (на основу недовољно проверених информација руски штаб стекао је уверење да ће их Јапанци негде изненада напасти још у европским водама, а затим је сигнализација са енглеских бродова погрешно протумачена). Један британски брод је потопљен, 2 британска морнара су погинула, а 6 је рањено. И Руси су имали губитке (2 погинула и 1 рањено) и то од сопствене ватре која је у општем метежу отворана насумице. Пошто је Велика Британија енергично протестовала, тражећи извинице, велику накнаду штете и строго кажњавање одговорног официра (адмирал Рождественског) односи између двеју земаља су се веома заоштрили. Тада је, на предлог Француске, питање поверено међународној истражној комисији која је заседала у Паризу, а коју су чинили по један морнарички официр високог ранга из Русије, Велике Британије, Француске, Аустроугарске и САД. Она је прогласила Русију кривом, али је приметила да се заблуда у извесној мери може оправдати. Русија је прихватила такву одлуку и исплатила британској влади на име одштете 65.000 фунти. Са друге стране, због дела извештаја који је донекле уважио аргументе који су оправдавали заблуду, Британија је одустала од инсистирања на кажњавању руског адмирала. Случај је посебно занимљив због тога што је истражна комисија, уз претходни пристанак страна у спору, изашла изван оквира редовних задатака таквих тела (утврђивање чињеница) и пресудила спор, па чак одредила и висину накнаде штете. У том смислу могло би се приговорити да се овде и поред формалног означавања међународног тела као истражне комисије, заправо радило о некој врсти арбитраже.

Више о инциденту и његовом решавању: Опенхајм Л.: *Међународно право: решавање међународних спорова*, Геца Кон, Београд, 1935, пп. 13-14; Новаковић Милета: *Основи међународнога јавнога права*, књига II, Београд, 1938, стр. 123-124; Hamilton P., Requena H.C., van Scheltinga L., Shifman B. (eds.): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer Law International, The Hague, 1999, pp. 297-302; Merrills J.G.: *op. cit.*, pp. 47-48.

¹³ У првом случају италијански ратни бродови запленили су француски пароброд *Tavignano* и отворили ватру на још две француске лађе са тврђом да се баве контрабандом. Спорно је је било да ли се то догодило на отвореном мору (како је тврдила Италија) или у територијалним водама француског протектората Туниса (како је тврдила Француска). Суштина је била у томе да ако су се бродови заиста налази-

Истражне комисије коришћене су и наком завршетка Првог светског рата. Један од најпознатијих је случај када је немачка подморница потопила холандски пароброд „Тубанција” (*Tubantia*) који је из Амстердама кренуо пут Јужне Америке. Мада се то догодило за време Првог светског рата (1916) спор је добио епилог тек по његовом окончању, налазом истражне комисије објављеном 1922. године.¹⁴

У неколико случајева истражне комисије користило је и Друштво народа, на пример, у спору између Финске и Шведске у вези са Аландским острвима (1921),¹⁵ у спору између Турске и Велике Британије у вези са бившим отоманским вилајетом Мосул (1925)¹⁶ и др. Поред осталог, Друштво је 1931. формирало истражну комисију на челу са Британцем Литоном (*Lytton*) ради осветљавања битних питања везаних за тзв. Манџуријски инцидент.¹⁷

ли на отвореном мору, Италијани су имали право да прибегну одређеним мерама, али ако су се налазили у територијалном мору неутралне државе, ове акције биле би несумњиво противправне. Стога је оцена законитости поступака Италије зависила од тачног утврђивања положаја француских бродова у критичним тренуцима. Трочлана истражна комисија, коју су чинили по један италијански, француски и британски поморски официри, саслушала је сведоке, проучила документе, па је чак извршила и увиђај на лицу места. И поред тога, није утврдила тачан положај француских бродова у моменту када је на њих пуцано, односно кад је извршена заплена, већ је само означила у којој се зони то догодило. Ипак, из налаза комисије могло се закључити да чак и ако је *Tavignano* можда и био узапћен изван територијалних вода Туниса, отварање ватре на друга два брода се свакако догодило унутар тих вода.

У другом случају, Немачка је тврдила да иако неутралан, норвешки брод се бавио контрабандом. Спорно је било да ли је потопљен у територијалним водама неутралне Шпаније (како је тврдила Шпанија) или на отвореном мору (како је тврдила Немачка). И овде је утврђивање истине поверено трочлавној комисији коју су чинили поморски официри двеју страна, са неутралним чланом и уједно председником из Данске. Комисија је на крају закључила да се све догодило у водама Шпаније. Пошто су се стране у спору обавезале да ће налаз комисије прихватити као правно обавезујући, тиме је спор решен.

Више: Новаковић Милета: *оп. цит.*, *пп.* 124-125; Hamilton P., Requena H.C., van Scheltinga L., Shifman B. (eds.): *op. cit.*, *pp.* 303-308; Merrills J. G.: *op. cit.*, *pp.* 49-51.

¹⁴ Холандија, која је била неутрална у Првом светском рату, тврдила је да је њен брод на отвореном мору торпедом потопила немачка подморница, те да Немачка мора да плати одштету. Немачка је прво одбијала своју умешаност, тврдећи да у близини места инцидента није било ни немачких мина, ни немачких подморница, те да је брод страдао од мине или торпеда Британаца. Ти наводи су отпали када су у чамцима за спасавање пронађени фрагменти који су били доказ да је реч о немачком торпеду. Тада је Немачка почела да тврди да се радило о пројектилу који је десет дана раније испален на британски разарач који је, промашивши циљ, остао активан да би на крају случајно погодио холандски брод. Да би се утврдило тачно стање, у Берлину је 1921. потписан споразум којим је питање предато петочлавној истражној комисији састављеној од по једног морнаричког официра из Холандије, Немачке, Данске и Шведске, а са правником из Швајцарске као председником. Закључак комисије, изнет у њеном извештају из 1922, који су потписали сви њени чланови, био је да брод заиста потопила немачка подморница УБ-13. Тиме је истовремено утврђена одговорност Немачке. Њена влада је то прихватила и исплатила Холандији одштету. Новаковић Милета: *оп. цит.*, *пп.* 124-125; Hamilton P., Requena H. C., van Scheltinga L., Shifman B. (eds.): *op. cit.*, *pp.* 309-312; Merrills J.G. *op. cit.*, *pp.* 51-52.

¹⁵ Више: Кривокалић Борис: „Аландска острва – осам деценија широке аутономије”, у: *Аландска острва – прмер успешне аутономије*, Институт за упоредно право & Форум за етничке односе Београд, 2001, стр. 9-20.

¹⁶ Више: Wright Quincy: „The Mosul Dispute”, *American Journal of International Law* Vol. 20. No 3, 1926, *pp.* 453-464.

¹⁷ На захтев Кине, Друштво народа именовало је петочлавно истражну комисију у којој су, поред Литона, били по један члан из Италије, Француске, Немачке и САД, поверивши јој да разјасни околности под којима се одиграо тзв. Манџуријски инцидент (познат и као Мукденски инцидент). Радило се о подметању експлозива 18.9.1931. поред железничке пруге крај места Мукден, у Манџурији (на територији Кине). Премда експлозија није уништила шине (само неколико минута касније ту је безбедно прошао воз), Јапан је оптужио кинеске дисиденте за напад и искористио овај догађај за инвазију и окупацију Манџурије. Само 6 месеци

Сједињене Државе су у периоду 1913–1941. закључиле низ споразума, познатих под именом Брајанови споразуми,¹⁸ којима је предвиђено оснивање сталних истражних комисија.¹⁹ Ово решење прихватиле су и неке друге земље које су склопиле сличне уговоре између себе.²⁰ Мада су овим путем створени потребни правни оквири, у пракси није дошло до пораста употребе истражних комисија са позивом на поменуте споразуме.²¹

Као део система мирног решавања спорова, истрагу предвиђа и Повеља УН (чл. 33/1).

Поред осталог, после Другог светског рата, путем истражних комисија решени су спорови *Red Crusader*, између Данске и Велике Британије (1961) и *Letelier and Miffitt*, између Чилеа и САД (1976).²²

касније ту је формирао своју марионетску државу Манџукуо. У ствари, све је било инсценирано – експлозив су у близини колосека (али на довољној удаљености да га не оштети) подметнули сами Јапанци, како би за то оптужили Кинезе и обезбедили себи изговор за већ планирани оружани упад у Манџурију.

Литонова истражна комисија је у пролеће 1932. провела шест недеља у Манџурији истражујући стварно чињенично стање, позадину сукоба између Јапана и Кине, стварање марионетске државе Манџукуо и др. Премда је требало да има пуну слободу кретања, јапанске војне власти јој то нису дозволиле. Ипак, комисија је успела да сакупи довољно грађе за извештај у којем је изнела не само налазе до којих је дошла, већ и предлоге за мирно решење ситуације. Мада је пропустила да изричито означи Јапан као агресора, њен извештај је обелоданио јапанску превару, као и то да је марионетска држава створена вољом Јапана, а не локалног становништва. То је довело до опште осуде и дипломатске изолације Јапана, на шта је он одговорио иступањем из Друштва народа (1933).

Строго узевши, у конкретном случају истражна комисија није донела решење спора. Она га је понудила, али није могла да га наметне. Напротив, ослободивши се стега које му је наметало чланство у Друштву народа, Јапан је наставио освајања на Далеком истоку. Међутим, то не умањује улогу истражне комисије. Да је Јапан прихватио њен налаз и препоруке, спор би био решен. Уосталом, решење је могло бити нађено у споразуму постигнутом путем непосредних преговора или је ствар могла бити предата арбитражи, а да затим Јапан не испуни обавезе из споразума или одбије да изврши арбитражну пресуду. То, међутим, не би умањило значај преговора или арбитраже као начина мирног решавања спорова. Штавише, и у оним случајевима из праксе који се наводе као неспорни примери решења спора путем налаза истражне комисије, једна од страна је могла да одбије да прихвати извештај комисије и тада би све изгледало другачије. Стога и улогу Литонове истражне комисије треба посматрати на исти начин. Извештај Литонове комисије види на: *Appeal by the Chinese Government*, League of Nations, С. 663. М. 320, Geneva October 1st 1932, http://www.wdl.org/en/item/11601/view/1/11_29/3/2015.

¹⁸ По презимену државног секретара САД Вилгема Брајана (*W. J. Bryan*).

¹⁹ За текстове: *Treaties for the Advancement of Peace – Between the United States and Other Powers Negotiated by the Honorable William J. Bryan, Secretary of State of the United States*, New York, Oxford University Press 1920, <https://archive.org/details/treatiesforadva00scotgoog>, 29/3/2015.

²⁰ Више: Опенхајм Л.: *op. cit.*, 15–16; Мерилис Ј. Г.: *op. cit.*, pp. 52–53.

²¹ Неки аутори примећују да је и поред тога допринос ових споразума био велики, пошто су они усвојили три принципа од изузетне важности за даљи развој овог начина мирног решавања спорова: 1) сталне комисије имају значајне предности над *ad hoc* телима; 2) не треба ограничавати врсте спорова који се могу подврћи истрази; и 3) улога комисије у изналагању решења спора расте ако се она овласти да даје препоруке. прихватање та три елемента довело је до појаве новог начина мирног решавања спорова, познатог као *мирење*. merrills j. g. *op. cit.*, p. 53.

²² Детаље случајева види код: Hamilton P., Requena H. C., van Scheltinga L., Shifman B. (eds.): *op. cit.*, pp. 312–314; Мерилис Ј. Г.: *op. cit.*, pp. 53–59. За извештај истражне комисије у случају *Red Crusader* види: *Investigation of certain incidents affecting the British trawler Red Crusader*, Report of 23 March 1962 of the Commission established by the Government of the United Kingdom of the Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Kingdom of Denmark of 15 November 1961, http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/521-539.pdf, 29/3/2015.

Истражне комисије и друга истражна тела нашли су своје место и у пракси Уједињених нација и других међународних организација.

Уједињене нације користиле су разне истражне комисије још од самог почетка свог рада, као нпр. у случајевима Грчке (1947–1950), Палестине (1947), Индонезије (1949–1951), Кореје (1950), Мађарске (1957), Ирака и Ирана (1973), Сејшела (1982), Ирака (1984), Либана (2005) итд.

Ова тела, са разним задацима и овлашћењима, нарочито су користили Савет безбедности и генерални секретар, пре свега у ситуацијама које су биле везане за одржавање међународног мира и безбедности.²³ У том смислу нарочито је важна Декларација о утврђивању чињеница од стране Уједињених нација на пољу одржавања међународног мира и безбедности, коју је 1991. усвојила Генерална скупштина УН.²⁴ Она се бави утврђивањем чињеница што обављају три главна органа УН – Генерална скупштина, Савет безбедности и генерални секретар – у контексту њихових одговорности за одржавање међународног мира и безбедности. Посебна улога намењена је генералном секретару који, када постоји спор или ситуација, може по сопственој иницијативи или на захтев заинтересованих држава да предузима мисије ради утврђивања чињеница. Уз то, дужан је да припреми и ажурира листу експерата на разним пољима који су погодни за именовање за чланове мисија за истраживање чињеница. Његова улога додатно је појачана решењем према којем, приликом одлучивања о томе коме ће поверити мисију за утврђивање чињеница, Савет безбедности и Генерална скупштина предност треба да дају Генералном секретару који може именовати специјалне представнике и групе експерата који ће му подносити извештаје.²⁵ То не искључује право Генералне скупштине и Савета безбедности да оснивају и друга *ad hoc* супсидијарна тела ради утврђивања чињеница. Сваки захтев државе упућен надлежном органу УН којим се тражи да се на територију те државе пошаље мисија за утврђивање чињеница, мора бити размотрен без одлагања.²⁶

Истражне комисије, по потреби, именују и други органи УН, поред осталог и Савет за људска права.²⁷

²³ Преглед тих тела са кратким описом разлога формирања, трајањем мандата и другим битним подацима види на: *Commissions and Investigative Bodies*, Repertoire of the Practice of the Security Council, http://www.un.org/en/sc/repertoire/subsidiary_organ/commissions_and_investigations.shtml, 29/3/2015. У неким случајевима истражне комисије су формиране у вези са стањем у одређеним земљама – види нпр. извештаје независне истражне комисија УН за Либан у периоду 2005-2008: *Reports by the UN International Independent Commission (Lebanon)*, UN News Centre, <http://www.un.org/apps/news/docs.asp?Topic=Lebanon&Type=UNIIIC+Report>, 29/3/2015.

²⁴ *Declaration of Fact-finding by the United Nations in the Field of the Maintenance of International Peace and Security*, UN, A/RES/46/59, 9 December 1991, <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r059.htm>, 29/3/2015.

²⁵ Пример извештаја такве комисије коју је именовао генерални секретар је *Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident*, September 2011, http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf, 29/3/2015.

²⁶ Више о Декларацији: Berg Axel: „The 1991 Declaration on Fact-finding by the United Nations”, *European Journal of International Law* Vol. 4, No 1, 1993, pp. 107-114.

²⁷ Пример извештаја независне међународне истражне комисије коју је именовао Савет за људска права је извештај комисије за Сирију, *Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic A/HRC/27/60*, 13 August 2014, http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/ColSyria/A.HRC.27.60_Eng.pdf, 29/3/2015.

Такође, разне врсте истрага врше и специјализоване агенције УН. Тако, на пример, Међународна организација рада (ILO) путем истражних комисија проверава да ли постоји кршење обавеза из међународних конвенција рада. Конкретно, коришћење истражних комисија регулисано је већ у чл. 26-34. Устава те организације. Ту је, поред осталог, утврђено да ће Управни одбор основати истражну комисију на захтев чланице која тврди да друга чланица не обезбеђује примену одређене конвенције на одговарајући начин, односно да то може учинити и по сопственој иницијативи.

Разне истраге вршила је и врши Међународна агенција за атомску енергију (IAEA). Неке од најновијих, познатих широј јавности, јесу оне у вези са несрећом у Фукушими или са нуклеарним програмом Ирана итд.²⁸

Међу најпознатијим случајевима су и две истраге које је спровела Међународна организација за цивилно ваздухопловство (ICAO) поводом обарања корејског путничког авиона Боинг 747 на линији KAL 007 изнад територије Совјетског Савеза (1983).²⁹ Прва је спроведена одмах након пада авиона, а друга 10 година касније, након што је 1993. Русија предала ICAO копије снимака црних кутија авиона и копије комуникације остварене критичног дана између одговарајућих совјетских војних центара на Далеком истоку.

Разне облике сталних или повремених истражних тела имају и друге специјализоване агенције УН. Поред осталог, Светска банка има инспекцијски панел, који на основу расположивих података предлаже извршним директорима (Савету директора) да се одређени догађај испита, па ако добије такав мандат спроводи истрагу. Мада његов налаз није правно обавезујући, има велику тежину.³⁰

Међу другим примерима, под одређеним условима, Извршни савет Организације за забрану хемијског оружја (OPCW) може установити експертску групу ради разматрања свих расположивих информација и података у вези са ситуацијом која изазива забринутост, а може наложити и ненајављену инспекцију на лицу места.³¹

²⁸ Више: *Topics in Focus*, IAEA, <https://www.iaea.org/newscenter/focus>, 29/3/2015.

²⁹ Авион је 1.9.1983, на лету из Анкорица на Аљасци у Сеул, знатно скренуо с курса (преко 500 км) и ушао дубоко у ваздушни простор СССР-а изнад Камчатке, у подручје где су, због великог броја војних постројења, били забрањени летови. Два совјетска ловца покушала су да остваре комуникацију са авионом и преусмере његов лет. Пошто пилот није одговарао на позиве, нити је авион мењао курс, један од ловаца испалио је ракету и оборио летелицу. Погинуло је свих 269 путника и чланова посаде. Совјетски Савез је изјавио да је оборен неидентификовани авион који је био у шпијунској мисији, док су САД тврдиле да су Совјети знали да је у питању ненаоружани цивилни ваздухоплов, те да се догађај не може означити другачије него као масакр. Друга истрага ICAO закључила је да је највероватнији узрок инцидента то што су пилоти вероватно погрешно наместили аутопилот, пустили да он управља авионом и нису накнадно проверавали координате, односно курс. Постоји, међутим, и широко раширена неслужбена верзија догађаја према којој је авион намерно (по свему судећи без знања посаде) скренут са курса, како би се у његовој радарској сенци сакрио амерички шпијунски авион RC 135.

³⁰ Нешто више: Clark Dana, Fox Jonathan, Treakle Kay (eds.): *Demanding Accountability: Civil-Society Claims and the World Bank Inspection Panel*, Rowman & Littlefield Publishers 2003.

³¹ Чл. IX Конвенције о забрани развоја, производње, складиштења и употребе хемијског оружја и о његовом уништавању (1993).

Посебне истражне комисије, односно специјалне известиоце, користе и многе регионалне међународне организације, међу којима су: ОЕБС,³² Европска унија,³³ Организација америчких држава,³⁴ Афричка унија и др.

Тако, на пример, истраге преко посебних комисија или специјалних извештача вршила је у разним случајевима Парламентарна скупштина Савета Европе. Међу најпознатијима су истрага и извештај у вези са тајним активностима америчке обавештајне агенције ЦИА које су се огледале у смештању одређених лица у тајне затворе на тлу Европе.³⁵ Друга позната истрага Парламентарне скупштине СЕ односила се на илегалну трговину људским органима на Косову.³⁶

Значај у савременим условима

У наше време све мање се користе решења Хашких конвенција, која су на разне начине превазиђена. Истраге се именују углавном или на основу двостраних или вишестраних споразума заинтересованих држава или у складу са одговарајућим нормативним актима међународних организација.

Поред тога, странама у спору стоје на располагању опциона правила за утврђивање чињеница од стране истражних комисија, која је усвојио Стални арбитражни суд.³⁷

Несумњиве предности истраге су еластичност и могућност да се на овај начин размотре сасвим различита питања, што обављају тела чији чланови имају потребне посебне квалификације. Примера ради, судије међународног суда су, по правилу,

³² У многим случајевима истражне комисије су формиране у сарадњи или бар уз сагласност територијалне државе. У вези са насиљем у јужној Киргизији 2010. године (сукобима између етничких Киргиза и Узбека), који су резултирали смрћу око 470 људи, углавном Узбека, видети детаљније: *Kyrgyzstan Inquiry Commission releases final report*, OSCE, <http://www.oscepa.org/parliamentary-diplomacy/special-representative-visits/614-kyrgyzstan-inquiry-commission-releases-final-report>, 29/3/2015; *Report of the independent international commission of inquiry into the events in Southern Kyrgyzstan in June 2010*, http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_490.pdf, 29/3/2015.

³³ Поред осталог, Европски парламент ЕУ је у неколико наврата прибегавао том начину утврђивања правог стања ствари- нпр. у новијој пракси у случају болести лудих крава (1996-1997).

³⁴ Види нпр. извештај истражне комисије ОАД у вези са догађајима на Хаитију (2002): *Report of the Commission of Inquiry into the Events OF December 17, 2001, in Haiti*(2002), <http://www.hpcrresearch.org/mrf-database/pdf/haiti-2002-report.pdf>, 29/3/2015.

³⁵ *The Council of Europe's investigation into illegal transfers and secret detentions in Europe: a chronology*, <http://www.assembly.coe.int/ASP/APFeaturesManager/defaultArtSiteView.asp?ID=36229/3/2015>; *European Complicity in the CIA-led Rendition and Secret Detention Programmes: an Update on Progress Toward Accountability*, Amnesty International, <http://www.amnesty.org/fr/library/asset/EUR01/027/2010/en/17f7484c-e514-4d12-bf4f-a2a45728e5f5/eur010272010en.pdf>.

³⁶ *Inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, Report by Rapporteur Mr. Dick Marty, 12. December 2010, <http://www.assembly.coe.int/CommitteeDocs/2010/ajdoc462010prov.pdf>, 29/3/2015; и тим поводом донета резолуцију Парламентарне скупштине Савета Европе 1782 (2011) *Investigation of allegations of inhuman treatment of people and illicit trafficking in human organs in Kosovo*, <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/ERES1782.htm>, 29/3/2015.

³⁷ *Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Fact-Finding Commissions of Inquiry*, PCA, http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1188, 29/3/2015. Правила су ступила на снагу 1997.

правници и немају специфична знања из домена поморства, ваздушног саобраћаја, медицине, хемије, физике итд. Такође, пошто је реч о експертима, а не политичарима, требало би да постоји и потребна доза објективности. Она је још израженија када је састав истражног тела такав да у њему преовладавају неутрални чланови или је оно чак у потпуности састављено искључиво од неутралних чланова.

Ипак, у наше време истрага се све чешће јавља само као претходна фаза у поступку решавања спора. Након што се утврде спорне чињенице, обично се спор дефинитивно решава у непосредним преговорима или на неки други начин. То је разумљиво из више разлога. Спор се често не своди само на утврђивање одређене чињенице. Поред осталог, експерти су компетентни да сагледају стручну страну проблема који им је поверен да истраже, али немају ни политички увид у односе између држава, ни правничка ни друга шира знања, неопходне за дефинитивно решење спора. Поред тога, у свету који је одавно постао „глобално село” интереси држава су углавном испреплетени, што има за последицу да се многи спорови морају решавати на широј основи.

Поред тога, мада је у начелу примењива код сваког спора о чињеницама, то не значи да је истрага подесна и за све спорове. По природи ствари она није од помоћи код спорова код којих нису спорне чињенице већ нешто друго,³⁸ као што је, са друге стране, скоро извесно да државе неће препустити истражној комисији да коначно реши спор за који верују да задире у њихове битне интересе.³⁹ Такође, и пракса и сама логика јасно говоре да ће оне државе које планирају да, супротно основним принципима савременог међународног права, реше спор на други начин, а не мирним путем, настојати да нађу покриће за своје акције на другој страни, а не у налазима објективне међународне истражне комисије.⁴⁰

³⁸ Истрага није погодна код спорова који проистичу из различитог тумачења међународног уговора или неке друге међународноправне норме. Истини за вољу, и ту су могуће одређене, условно речено, „истражне” радње, посебно у оквиру тзв. историјског тумачења, односно проучавања припремних радова – разних преднацрта, нацрта, предлога, сугестија, коментара и сл. који настају током рада на неком документу. Поред осталог, Бечка конвенција о уговорном праву (1969) у чл. 32. третира припремне радове и околности у којима је уговор био закључен као допунска средства тумачења уговора, којима се може прибећи ради потврђивања смисла који произлази из примене општих правила тумачења или да би се одредило значење када је тумачење двосмислено или нејасно, или када доводи до резултата који је очигледно апсурдан или неразуман. Ипак, овде се не ради о истрази, већ о другим стварима – посебним техникама које помажу да се разумеју историјски услови у којима је односна норма настала, односно омогућавају да се утврди шта су они који су сачињавали текст стварно имали у виду (како су сами доживљавали одређена решења), а шта су и зашто одбацили. Ово проучавање не врши никакво посебно истражно тело основано на основу неког споразума или одлуке међународне организације, већ то чини сам тумач, најчешће међународни суд.

³⁹ Уосталом, још је чл. 9. Хашке конвенције о мирном решавању међународних спорова (1907) установио ограничења те врсте: „У споровима међународне природе, који не доводе у питање ни част, ни битне интересе и који произлазе из разлике у оцени о чињеничним питањима, силе уговорнице сматрају корисним и пожељним да стране које се не би могле споразумети дипломатским путем установе, уколико то прилике допуштају, међународну анкетну комисију са задатком да олакша решење ових спорова расветљавајући чињенична питања непристрасним и савесним испитивањем.”

⁴⁰ Тако државе које из одређених разлога желе да прибегну, у најмању руку, веома спорним поступцима, као што су тзв. хуманитарна интервенција без мандата УН или наводна превентивна самоодбрана, своје поступке скоро без изузетка правдају, пре свега, подацима из сопствених обавештајних извора (које, разуме се, не могу да открију да их не би угрозили), односно извештајима разних медија, пробраних невладиних организација и слично. Нешто више: Кривокапић Борис: *Актуелни проблеми међународног права*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 567.632.

Литература

- [1] Andrassy Juraj: *Међународно право*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- [2] Аврамов Смиља: *Међународно јавно право*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд, 2011.
- [3] Бекјашев К.А. (отв. ред.): *Међународное публичное право*, Проспект, Москва, 2009.
- [4] Berg Axel: „The 1991 Declaration on Fact-finding by the United Nations”, *European Journal of International Law* Vol. 4, No 1, 1993.
- [5] Bergsmo Morten (ed.): *Quality Control in Fact-Finding*, Torkel Opsahl Academic EPublisher, Florence, 2013.
- [6] Clark Dana, Fox Jonathan, Treakle Kay (eds.): *Demanding Accountability: Civil-Society Claims and the World Bank Inspection Panel*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2003.
- [7] Degan Vladimir Đuro: *Међународно право*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- [8] Етински Родолуб: *Међународно јавно право*, Службени гласник, Београд, 2010.
- [9] Evans Malcolm D. (ed.): *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- [10] Hamilton P., Requena H.C., van Scheltinga L., Shifman B. (eds.): *The Permanent Court of Arbitration: International Arbitration and Dispute Resolution*, Kluwer Law International, The Hague, 1999.
- [11] *Handbook on the Peaceful Settlement of Disputes Between States*, United Nations, New York, 1992.
- [12] Јанковић Бранимир М., Радивојевић Зоран: *Међународно јавно право*, Пунта, Ниш, 2014.
- [13] Ковачевић Живорад: *Међународно преговарање*, Албатрос плус, Београд, 2010.
- [14] Крећа Миленко: *Међународно јавно право*, Правни факултет БУ, Београд, 2010.
- [15] Krivokapić Boris: „Alandska ostrva – osam decenija široke autonomije“, u: Boris Krivokapić (ur.): *Alandska ostrva – primer uspešne autonomije*, Institut za uporedno право & Forum za etničke odnose, Beograd, 2001.
- [16] Кривокапић Борис: *Енциклопедијски речник међународног права и међународних односа*, Службени гласник, Београд, 2010.
- [17] Кривокапић Борис: *Актуелни проблеми међународног права*, Службени гласник, Београд, 2011.
- [18] Кривокапић Борис: *Међународно јавно право*, Мегатренд универзитет, Београд & Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.
- [19] Merrills J. G.: *International Dispute Settlement*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- [20] Merrills John: „The Means of Dispute Settlement“, in: Evans Malcolm D. (ed.): *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- [21] Новаковић Милета: *Основи међународнога јавнога права*, књига II, без назива издавача, Београд, 1938.
- [22] Опенхајм Л.: *Међународно право: решавање међународних спорова*, Геца Кон, Београд, 1935.
- [23] Shaw Malcolm N.: *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- [24] Васић Душан Н.: *Превентивна дипломатија*, Службени гласник, Београд, 2010.
- [25] Вучинић Зоран: *Међународно јавно право*, Факултет безбедности БУ, Београд 2013.
- [26] Wright Quincy: „The Mosul Dispute“, *American Journal of International Law* Vol. 20, No 3, 1926.